

З в а р и ч І.М., асист.,
Чернівецький університет

ВАРІАТИВНІСТЬ У ФОЛЬКЛОРИ І ЛІТЕРАТУРИ

Варіативність як явище повторюваності у фольклорі традиційно вважають однією з основних ознак, що рiзняє його від літератури. Тому про варіативність як таку в літературній творчості не йдеться. Терміни "варіант", "редакція", "версія", "інтерпретація" та інші служать для позначення певних змін текстологічного характеру в літературному жанрі. Вони не пов'язуються з варіативністю, їх існування: авторомне, обмежене текстологією.

Але природа варіативності, торкаючись глибинних процесів психології творчості, може бути розглянута не як ознака, що відрізняє фольклор від літератури, а як така, що тісно пов'язує їх.

Принципово розбіжності між колективною та індивідуальною творчістю з точки зору психології немає. Л.С.Виготський переконливо довів це в книзі "Психологія мистецтва", зіставляючи народну баладу і поему Пушкіна як продукти однакових творчих процесів. Різниця між ними полягає тільки в кількісному співвідношенні традиції і новаторства /авторського внеску в традицію/.

Вплив традиції на творчість народного співця, безумовно, великий. Але традиція у творчості письменника при глибокому її вивченні відіграє набагато більшу роль, ніж може здатися на перший погляд. "Якщо б ми хотіли рiзняти, що в кожному літературному творі зроблено самим автором і що одержав він у готовому вигляді від традиції, ми дуже часто, майже завжди, побачили б, що до особистої авторської творчості належить віднести тільки добірих чи інших елементів, їх комбінацій, варіювання у відомих рамках загальноприйнятих шаблонів; перенесення одних традиційних елементів в інші системи і т.п.

Інакше кажучи, і у архангельського співця, і у Пушкіна ми завжди можемо помітити наявність обох моментів – особистого авторства і літературних традицій. Різниця буде полягати тільки в кількісному співвідношенні цих моментів" [1, с. 28].

© Зварич І.М., 1993

Механічним вважав розмежування літературної та народної поезії Ю.М.Соколов, ідентифікуючи творчі процеси фольклору і літератури. Таких же поглядів на дану проблему дотримувався В.Кроче [4, с. 565].

О.О.Потебня писав, що фольклор і література "відносяться одне до одного як стадії попередюча і наступна" [6, с. 393].

В.Я.Пропп називав фольклор лоном літератури, її передісторією [7, с. 31]. Таким чином, з історичної точки зору – це єдиний, взаємопов'язаний процес розвитку людського пізнання дійсності.

Пізнання – це накопичення і передача інформації, тобто комунікативний зв'язок між поколіннями. Цей зв'язок можливий тільки завдяки мові, яка "зміцнює і фіксує створене душею і тому дає їй змогу перейти до нової творчої діяльності" [6, с. 192].

Оскільки мова – продукт роботи свідомості, то істотною і закономірною є постановка питання про неї як про фактор, що пов'язує мову фольклор і літературу.

"Оскільки свідомість людини є свідомість мовна" [5, с. 16], тобто є моделюючою системою, що втілюється у звичайній мові, то саме вона повинна бути покладена в основу пояснення зв'язків, схожості і різниці між фольклором і літературою як двома системами, об'єднаними мовою /а отже, свідомістю/ і побудованих за мовним типом. Свідомість, що втілює себе в мові і тільки в ній, визначає цим свої мовну природу. Думка мовця і думка слухача не ідентичні за своїм змістом, думка сприймаючого – це варіант думки мовця, бо вони, за словами О.О.Потебні, "сходяться між собою тільки в слові". Цьому принципові підкорює весь процес пізнання: здобутий досвід як інваріантна основа передається для подальшого накопичення нового знання /варіанта/, який у свою чергу інваріантний щодо наступного. О.О.Потебня писав: "...Різноманітні напрями людської думки не повторюються, тому що не випадкові і не принесені ззовні, а випливають з самого життя людини" [6, с. 191]

Отже, всяке індивідуальне сприйняття однієї і тієї ж думки /слова, твору/ є унікальним і неповторним. У зв'язку з цим воно істинне, бо іншим бути не може. Вони різноцінні.

Якщо думка не може бути однією і тією ж, то кожне виконання, наприклад, співцем одного і того ж твору навіть без зовнішніх змін /текстуальних/ буде варіантом щодо всіх минулих актів його виконання. Те ж саме відбувається у свідомості кожного слухача /читача/. "Мистецтво є мова митця. І як за допомогою слова не мож-

на передати іншому своєї думки, а можна тільки збудити в ньому його власну, так не можна її передати і в творі мистецтва, тому зміст цього останнього /коли він завершений/ розвивається вже не в митцеві, а в розуміючих" [6, с. 181].

Суть самостійного життя твору - в його можливості викликати різний зміст думки не тільки у різних читачів, а й в одного і того ж /при кожному повторному впливі на нього/. У цьому ж суть співтворчості, співторчості творця і сприймаючого. Робота свідомості над сприйняттям і народження нею нового змісту думки визначають суть варіативності. Якщо б ми могли записувати зміст сприйняття читаючого, наприклад, "Війну і мир", то в кожному випадку такого читання ми мали б нову епопею.

Визначивши людську свідомість як мовну, а всі надбудовані над свідомістю моделі як вторинні моделюючі системи, ми правомірно можемо описувати мистецтво "як вторинну мову, а мистецький твір - як текст цієї мови" [5, с. 16].

Звичайно, зміна структури мови пов'язана з відсутністю критеріїв перевірки її істинності для кожної створюючої її сучасності; оскільки "дух є те, чим він сам себе творить, і він творить себе тим, чим він є в собі" [2, с. 5]. Тому мова - це об'єктивна даність, що відповідає здібності суспільної свідомості втілити себе у доступних їй носіях інформації. Усі недоліки і позитивні риси всякої мови є відображенням форм суспільної свідомості, що породжує її.

Зміна структури мови - це варіативне співвідношення традиції і новаторства. І кожна сучасність у своєму новаторстві претендує на істинність пізнання дійсності. Але ця істинність завжди виявляється відносною. Також є природа пізнання.

М.А. Ігнатенко зазначив, що кожна епоха намагається відобразити себе через "міф-концепцію", створивши образ конкретно-історичної людини. І кожна епоха реалістично /"на свій лад реалістично"/ відбиває саму себе в концепції про ідеал людини, тобто "ідеально відображає себе такою, якою здатна відобразити її на даному етапі людина" [3, с. 17]. Тому в історичному плані варіативність - це деформація традиції в напрямі удосконалення. Передусім йдеться про більш повне і близьке до істини /так здається кожній сучасності/ пізнання дійсності.

Зв'язок між старим /традиція/ і новим /новаторство/ - своєрідний діалог, акт комунікації, котрий відбувається в комунікатив-

ній системі з усіма притаманними їй якостями: мовою, структурою і моделюванням дійсності, здатними забезпечити повідомлення, тобто зв'язок /передачу інформації/.

Код мови традиції забезпечує однакову реакцію на подібні ситуації. У цьому пояснення типологічної подібності літературних явищ.

Якщо ж традиція, що розвивається, уявляється комунікативною системою, то її змінювання перш за все залежить від зміни виду комунікації. Маємо на увазі усний /фольклорний/ і письмовий /опосередкований текстом/ зв'язок між тим, хто передає інформацію, і тим, хто її сприймає.

Кардинально змінений тип комунікації не значить, що даний процес зовсім не пов'язаний з попереднім типом зв'язку.

Змінився тільки тип зв'язку /писемність/ і спосіб збереження інформації /фіксований текст/. Суть же залишилась незмінною — збереження і передавання досвіду художнього засвоєння дійсності. З виникненням писемності удосконалився засіб передавання цього єдиного процесу зв'язку між старим і новим.

Співвідношення традиції і новаторства визначається характером інваріантних і варіантних відносин між елементами їхніх мов.

Зміна типу комунікативного зв'язку призводить до змін у самій структурі традиції. Це пов'язане з виділенням індивідуальної свідомості із колективної. Поступово формується чисто літературна традиція. О.О.Потебня підкреслив, що "тільки тривале спадковне користування писемністю та її удосконаленнями дає особистій думці помітну самовпевненість, властиве нашому часові ставлення до минулого" [6, с. 395].

Але відокремлення того, хто сприймає /реціпієнта/, від того, хто передає, має не тільки позитивний ефект: втрачено багато моментів, котрі в комунікації, опосередкованій текстом, передати неможливо /міміка, жести, реакція, аудиторії, інтонації тощо/.

У перші століття виникнення писемності на літературу великого світу впливав код мови фольклорної традиції. Ранній анонімний період в історії літератури яскраво демонструє домінуючу роль колективного досвіду художнього засвоєння дійсності. Все зруйнувався механізм контактної комунікації і творець звільнився від безпосереднього впливу аудиторії /співтворчості/, а код мови колективної творчості /традиції/ продовжував впливати на літературу.

Письменник, відокремлений писемністю від аудиторії все більшою мірою звільнявся від впливу колективної традиції, колективної свідомості в творчості. Індивідуальність набувала все більшої ваги і значення у створенні нової традиції – нового досвіду художнього засвоєння дійсності. Так народжувалася традиція з домінуючою творчою індивідуальною волею. Це сталося тоді, коли мова колективної традиції зруйнувалася і деякі її елементи були замінені новими, не тільки здатними передавати індивідуальні повідомлення, а й відповідати колективним потребам. "Не випадково мистецтво у своєму розвитку відкидає застарілі повідомлення, водночас з вражачою наполегливістю зберігаючи в своїй пам'яті художні мови минулих епо:" [5, с. 24].

Сталість /інваріантність/ і змінюваність /варіативність/ фольклорної і літературної традиції пояснюється властивістю свідомості, на якій вони ґрунтуються.

– Колективна традиція більш стала, її мова змінюється відповідно до змін у свідомості колективу, що відбувається набагато повільніше, ніж у свідомості індивіда. Звичайний тип комунікації /творець–аудиторія/ визначає природу колективної творчості і закріплює сталість /інваріантність/ мови традиції фольклору, оскільки творець /співець, залежить від впливу аудиторії і усної форми збереження інформації.

Таким чином, інваріант /традиція/ якійсь час існує і потім під тиском нового часу, проблем, національної специфіки розвитку мистецтва, зміни естетичних смаків руйнується. Але завжди певна частина його елементів залишається, модернізується і входить до нової, інваріантної основи нової традиції, котра відповідає потребам часу.

Мистецтво – пізнання дійсності. Процес пізнання – це шифрування і дешифрування інформації, традиція, що розвивається. Думка інваріантна щодо слова. Всяке знання – варіант попереднього знання. Тому виникнення писемності /фіксованих текстів/ не виключає варіювання.

Код мови тексту і код сприймаючого – різні речі. Думка; породжена текстом у свідомості читача, – варіант цього тексту. Народження нового /варіанта/ через сприймання старого – єдиний спосіб пізнання, тобто він можливий в процесі комунікації. Тому розвиток традиції /постійно–змінювані, інваріантно–варіантні відносини у фольклорі та літературі/ розглядається у даній статті як єдиний комунікативний процес.

1. В ы г о т с к и й Л.С. Психология искусства. М., 1986.
2. Г е г е л ь. Философия истории //Собр. соч. М.:Л., 1935. Т. 8.
3. И г н а т е н к о М.А. Генезис сучасного художнього мислення.
К., 1986. 4. К о к к ь я р а Дж у з е п п е. История фольклорис-
тики в Европе. М., 1960. 5. Л о т м а н Ю.М. Структура художест-
венного текста. М., 1970. 6. П о т е б н я А.А. Эстетика и поэ-
тика. М., 1976. 7. П р о п ц В.Я. Специфика фольклора //Фольклор
и действительность. М., 1976.

Стаття надійшла до редакції 31.07.89

С о м м а р у

The article sticks to the problem of variations in folklore and literature.

Mechanism of functioning of texts in literature is being analysed. Likeness and difference of variations in folklore and literature are being determined, not so much separating as drawing together these two phenomena.

Г.Р.Х у с а и н о в а, асп.,
Институт мировой литературы

ПРИМЕНЕНИЕ СРАВНИТЕЛЬНОЙ МЕТОДИКИ Р.М.ВОЛКОВА К ИЗУЧЕНИЮ СТИЛЯ И СЮЖЕТСЛОЖЕНИЯ БАШКИРСКИХ СКАЗОК О МАЧЕХЕ И ПАДЧЕРИЦЕ

Р.М.Волков разрабатывал характеристику стилизованных средств и делал сравнительный анализ сюжетосложения главным образом на материале восточнославянских сказок о невинно гонимых [2]. Названный сюжет получил широкое распространение в сказках многих народов, в том числе тюркоязычных. Опираясь на предложенную Р.М.Волковым методику, рассмотрим башкирские волшебные сказки о мачехе и падчерице.

Р.М.Волков писал, что "можно установить особенности сказочного стиля не только для отдельных народов, но и дифференциацию стиля среди одного и того же народа, а вместе с тем и то общее, что есть в стиле сказки у всех народов мира" [2, с. VI]. Этот подход представляется существенным для нашей работы.

© Хусаинова Г.Р., 1993